

¹¹ Прес-служба Президента України Віктора Януковича. Віктор Янукович: Державний візит до Індії мав на меті активізацію відносин між нашими країнами. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/26357.html>.

¹² Білецький Ю. Україна – Індія: 15 років дружби. / Ю.Білецький, В. Устінова // Товариство Україна - Індія. – К., 2006. – С. 9-10.

¹³ Там само. – С. 10.

¹⁴ Там само. – С. 10-11.

¹⁵ Ходоровський Г.І. Тернистим шляхом розвитку і прогресу / Г.І.Ходоровський, М.І.Скляренко // Політика і час. – 1997. – № 7 – С. 44-46.

¹⁶ Там само. – С. 46-49.

¹⁷ Там само. – С. 50-52.

¹⁸ Білецький Ю., Устінова В. Україна – Індія: 15 років дружби / Ю.Білецький В. Устінова // Товариство Україна - Індія. – К., 2006. – С. 12-15.

¹⁹ India Newsletter. – 2009. – № 3. – Р.5.

²⁰ Гурген Григорян. Товарооборот между Индией и Украиной вырос до \$2,5 миллиардов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://www.news24ua.com/tovarooborot-mezhdu-indiey-i-ukrainoy-vyros-do-25-milliardov>.

²¹ India Newsletter. – 2009. – № 3. – Р. 7.

²² Там само. – Р. 7.

²³ Там само. – Р. 7.

²⁴ Там само. – Р. 7.

²⁵ Прес-служба Президента України Віктора Януковича. Віктор Янукович: Державний візит до Індії мав на меті активізацію відносин між нашими країнами. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/26357.html>.

²⁶ Прес-служба Президента України Віктора Януковича. Віктор Янукович: Державний візит до Індії мав на меті активізацію відносин між нашими країнами. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/26357.html>.

²⁷ Гурген Григорян. Товарооборот между Индией и Украиной вырос до \$2,5 миллиардов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.news24ua.com/tovarooborot-mezhdu-indiey-i-ukrainoy-vyros-do-25-milliardov>.

УДК: 355.357 (675.98)

© Анна Ямчук
(м. Чернівці)

МІСІЯ ООН ІЗ ПІДТРИМАННЯ МИРУ В РУАНДІ: ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ

У статті автор досліджує особливості діяльності миротворчих сил Організації Об'єднаних Націй у Руанді в період розгортання внутрішнього конфлікту в країні, який завершився геноцидом, спланованим і реалізованим правлячими колами. Аналізуються причини конфлікту, характер його перебігу, значення операції із підтримання миру для загальної стабілізації ситуації, внесок ООН як інституції у миротворчий процес. У висновках автор розмірковує щодо проблем організації та проведення місії ООН в Руанді.

Ключові слова: операція із підтримання миру, миротворчі сили ООН, геноцид, мандат операції.

Анна Ямчук. Миссия ООН по поддержанию мира в Руанде: проблемы организации и проведения. В статье автор исследует особенности деятельности миротворческих сил ООН в Руанде в период внутреннего конфликта в стране, который окончился геноцидом, спланированным и реализованным правящими кругами. Анализируются причины и ход конфликта, значение операции по поддержанию мира для общей стабилизации ситуации, вклад ООН как институции в миротворческий процесс. В завершении автор размышляет о проблемах организации и проведения миссии ООН в Руанде.

Ключевые слова: операция по поддержанию мира, миротворческие силы ООН, геноцид, мандат операции.

Anna Yamchuk. UN Peacekeeping Operation in Rwanda: Problems of Organizing and Conducting.

The author writes about peculiarities of UN peacekeeping forces activities in Rwanda in time of the internal conflict in the state that ended with genocide, which was planned and realized by state authorities. The article reveals causes of the conflict, its course, meaning of the UN peacekeeping operation for general stabilization of the situation and the contribution of the UN as an institution to the peace process. Concluding the author considers problems of organizing and conducting the peacekeeping mission in Rwanda.

Key words: peacekeeping operation, UN peacekeeping forces, genocide, mandate of an operation.

Сьогодні багато дослідників обговорюють майбутнє Організації Об'єднаних Націй. Особливо гострі дискусії точаться навколо можливостей ООН ефективно діяти у сфері підтримання миру. Якщо говорити про досвід діяльності ООН на цьому напрямку в минулому, то, попри ряд досягнень, доводиться називати й недоліки. І чи не першою у списку останніх стоїть операція ООН із підтримання миру в Руанді.

Руанда – це давно вже не тільки назва африканської країни, але й своєрідний символ бездіяльності світової спільноти та безпорадності миротворців ООН, які, у силу обставин, стали свідками геноциду. Протягом близько 100 днів (квітень – липень 1994 р.) у країні, згідно офіційних даних, загинуло 800 тис осіб¹.

Криваві події у Руанді мали місце майже 20 років тому. І все ж і сьогодні цю проблему варто дос-

ліджувати з метою недопущення повторення «руандського сценарію» у майбутньому будь-де у світі. Операція ООН із підтримання миру в Руанді стала однією із найбільш невдалих місій організації за всю її історію. Вище перераховані факти обумовлюють актуальність даного дослідження.

У зарубіжній науковій думці питанню ролі і значення ООН у руандському конфлікті присвячено неабияку увагу. Йдеться про ґрунтовні роботи британської дослідниці Л. Мелверн², американських вчених С. Пауер³ та М. Барнет⁴, російської дослідниці Л. Гергаєвої⁵. В українських наукових колах дана проблематика не користується такою ж популярністю як за кордоном.

Розробляючи зазначену тему дослідження автор ставить перед собою мету визначення проблем організації та проведення операції ООН із підтримання миру в Руанді. Для досягнення вказаної мети необхідно виконати наступні завдання:

- визначити причини конфлікту в Руанді;
- охарактеризувати особливості місії ООН у Руанді, вивчити можливості, якими володіли миротворчі сили, та проаналізувати, чи вдалося їх повною мірою використати;
- дослідити роль ООН як інституції у контексті врегулювання конфлікту.

Руанду, розташовану в центрально-східній частині Африки, здавна населяли дві основні етнічні групи – тутсі та хуту. Обидві групи дуже схожі між собою: розмовляють тією ж мовою, населяють спільні території, дотримуються однакових традицій. Однак, протиріччя між тутсі та хуту ще до спалаху конфлікту в 1994 р. тривали вже не одне десятиліття. Загострення міжетнічної неприязні спостерігається із початку ХХ ст. – епохи колоніалізму, адже з 1916 р. Руанда потрапила під владу Бельгії. Колоніальна адміністрація не тільки запровадила ідентифікаційні картки, у яких конкретно зазначалася етнічна приналежність мешканця країни, але й опиралася у керівництві Руандою на представників тутсі, штучно створюючи підґрунтя для міжетнічного конфлікту. Обурення серед хуту наростало і зрештою вилилося у серію повстань у 1959 р. Деякі тисячі представників тутсі загинули, чимала кількість рятувалися втечею, перетинаючи кордони Уганди, Танзанії, Бурунді.

У 1962 р. Руанда отримала незалежність. З того часу владу в руках утримували хуту. Представники цієї етнічної групи не уникали можливості помститися тутсі за їхнє порівняно привілейоване становище у роки колоніалізму.

У той же час за кордоном – в Уганді – тутсі-біженці із Руанди, разом із представниками поміркованих хуту, утворили Патріотичний фронт Руанди (ПФР) на чолі із паном Кагаме. Завдання, проголошені ПФР, полягали у відстороненні від влади тогочасного президента Руанди Ювенал Хабярімана та поверненні на батьківщину сотень тисяч

руандських біженців⁶. З 1990 р. починається активна фаза протистояння та наростання ворожості між тутсі та хуту. Конфлікт набув форми збройних сутичок, аж допоки у серпні 1993 р. не були підписані мирні домовленості.

У ході мирних переговорів, які відбувалися у м. Аруша (Танзанія), сторони конфлікту – уряд Руанди та Патріотичний фронт Руанди – погодилися стосовно того, що для успішного перебігу мирного процесу після підписання мирних домовленостей необхідно розмістити у країні незалежні міжнародні сили. Із таким проханням сторони звернулися до Організації Африканської Єдності та Організації Об'єднаних Націй. Було прийняте рішення, що відповідальність за їхнє встановлення візьме на себе саме ООН. Для того, щоб майбутні міжнародні сили могли розпочати свою роботу якомога швидше, сторони пропонували надіслати до Руанди попередню місію дізнання. Також були внесені пропозиції щодо майбутнього мандату незалежних міжнародних сил. 14 червня 1993 р. на адресу Генерального Секретаря ООН надійшов лист від Постійного Представника Руанди при ООН, у якому містилося прохання щодо прийняття Радою Безпеки в якомога коротший термін рішення стосовно спільного запиту сторін конфлікту. 3 серпня 1993 р. Президент Руанди пан Хабярімана знову звернувся із таким проханням до Генсека ООН.

У період з 19 по 31 серпня 1993 р. до Руанди була надіслана розвідна місія ООН. Місію очолював Бригадний генерал Ромео А. Даллер – старший військовий спостерігач у Спостережній місії ООН на кордоні Уганди-Руанди. Як зазначав пізніше Ромео А. Даллер, до проведення місії дізнання у Секретаріаті ООН не було жодних матеріалів стосовно Руанди: щодо політичної і військової ситуації у країні, жодних доповідей про Арушські домовленості, незважаючи на те, що представники ООН були присутніми під час переговорів. Результат роботи місії оприлюднив у своїй доповіді Генеральний Секретар ООН 24 вересня 1993 р. У доповіді визначалися також пріоритетні завдання майбутньої операції: встановлення і надання допомоги у забезпеченні безпеки «зони вільної від зброї» у/та навколо м. Кігалі; моніторинг дотримання угоди про припинення вогню, включно із встановленням розширеної демілітаризованої зони і процесів демобілізації; допомога у здійсненні розмінування, включно із навчанням та проведенням програм протимінної безпеки; проведення розслідувань інцидентів порушення мирних домовленостей та ін.

5 жовтня 1993 р. РБ прийняла Резолюцію № 872, згідно якої утворювалася операція із підтримання миру під назвою «Місія допомоги ООН Руанді» (ІОНАМІР). Наголосимо на тому, що завдання, покладені на міжнародні нейтральні сили згідно Арушських домовленостей, суттєво відрізнялися від тих, що були виписані у Резолюції РБ.

Так, для прикладу, Арушські домовленості передбачали, що міжнародні сили забезпечуватимуть безпеку на усій території держави, а не тільки стосовно «зони, вільної від зброї, встановленої сторонами, у місті Кігалі та навколо нього», визначеної резолюцією РБ. У ході затвердження мандату майбутньої операції зміни зазнали не тільки формулювання завдань миротворців, але й визначення їхньої чисельності. Так, вносячи пропозиції щодо формату операції, Ромео А. Даллер зазначав про необхідність оперативної потужності у 4 500 миротворців. Чинovníки Секретаріату ООН зменшили цифру удвічі ще до того, як вона була озвучена перед членами Ради Безпеки⁷. Окремі члени Ради Безпеки вважали, що і такі цифри є перебільшенням: США пропонували обмежитися символічною присутністю ООН у країні чисельністю у 100 миротворців, Франція зазначала, що достатньо буде 1000 військових⁸.

Варто зауважити, що на цьому етапі миротворчого процесу із доповідей та резолюцій ООН зрозуміло, що організація вважала майбутню місію у Руанді типовою операцією із підтримання миру, не очікуючи можливих зривів у процесі становлення миру. Проте, окремі джерела свідчать, що вже тоді можна було спрогнозувати катастрофічні наслідки подій у Руанді. Ще у 1993 р. Центральне розвідувальне бюро США повідомляло про неминучу загрозу, потенційними жертвами якої можуть бути близько 500 осіб⁹.

22 жовтня 1993 р. у Кігалі прибув Головний командувач ЮНАМІР – Генерал Ромео А. Даллер. Формально штаб-квартира ЮНАМІР була відкрита 17 листопада у присутності Президента Руанди Генерала Ювенала Хабярімана.

Ситуація у країні протягом листопада – грудня 1993 р. була відносно стабільною. Повідомлялося про окремі інциденти із летальними наслідками. Так, у листопаді 1993 р. мали місце два напади на цивільне населення на околицях Рухенджері (північ країни). В результаті 60 осіб загинуло. Оскільки ці напади сталися безпосередньо поруч та у самій же «зоні вільної від зброї» стало очевидно, що операція ООН у Руанді потребує додаткових можливостей для здійснення моніторингу ситуації із повною ефективністю. В результаті проведеного розслідування миротворці встановили, що напади були вчинені добре озброєною та жорстокою групою з метою порушення або ж навіть зриву мирного процесу.

23 листопада 1993 р. Головний командувач операції надіслав до штаб-квартири ООН проект «Правил застосування збройної сили ЮНАМІР» із проханням про їхнє затвердження Секретаріатом. У цьому проекті особливо важливий параграф 17 – правило, яке дозволяє місії реагувати, включно із застосуванням сили, на злочини проти людства та

інші види зловживань. Жодної формальної відповіді від ООН Ромео А. Даллер так і не отримав.

Достатньо проблемна ситуація у Руанді ускладнювалася ще й напливом біженців із Бурунді, у зв'язку із спалахом міжетнічної ворожнечі в останній. Однак, повторного розгортання конфлікту в Руанді вдалося уникнути. Частково у цьому була і заслуга ЮНАМІР, чия чисельність у країні на завершення 1993 р. становила тільки 1 260 військових. Попри це необхідно відзначити, що Консультативний комітет з адміністративних та бюджетних питань ООН рекомендував розглянути можливості скорочення фінансових витрат на реалізацію операції із підтримання миру в Руанді. До пошуків таких можливостей неодноразово закликала Генсека і Рада Безпеки у своїх резолюціях, оскільки фінансових ресурсів для забезпечення миротворців необхідним оснащенням суттєво не вистачало. Тож Секретаріат ООН інформував країн-контриб'юторів про необхідність відправлення самодостатніх контингентів, які можуть забезпечити своє функціонування протягом трьох місяців. Як показала практика, не всі країни взяли на озброєння це повідомлення. Для прикладу, контингент із Бангладеш прибув до Руанди без будь-якого продовольства чи навіть питної води.

З моменту підписання Арушських домовленостей пройшло майже півроку, однак ситуація у Руанді не змінювалася на краще. Більше того, миротворці ООН мали інформацію про підготовку етнічних чисток у країні та повідомляли про це штаб-квартиру ООН у Нью-Йорку. 11 січня 1994 р. Ромео А. Даллер надіслав у Нью-Йорк телеграму під назвою «Запит щодо захисту інформатора». У телеграмі повідомлялося, що до миротворців звернулася особа, яка мала дуже важливу інформацію щодо прихованих задумів керівництва Руанди. Зокрема, інформатор повідомляв про плани вбивства опозиційних депутатів, провокації проти бельгійських миротворців, а за необхідності – їх вбивства. Таким чином, можна було домогтися виведення бельгійського контингенту з країни. Також інформатор повідомив, що інтерахамве (збройне угруповання) підготували 1700 осіб у таборах руандських урядових військ, які розкидані групами у 40 чоловік по території Кігалі. Інформатор мав завдання зареєструвати усіх тутсі у Кігалі. За його передбаченнями? це було необхідно для їхнього винищення, оскільки «його персонал був здатний вбити до 1 000 тутсі за 20 хв.». Інформатор вказував на існування основної схованки зі зброєю, яку він був готовий показати, отримавши гарантії свого захисту та безпеки для своєї родини. Ромео А. Даллер зазначав у телеграмі намір ЮНАМІР вжити заходів протягом наступних 36 годин. 10 січня (за нью-йоркським часом) надійшла телеграма від Кофі Аннана (який обіймав посаду заступника Генерального Секретаря ООН з питань реалізації операцій з

підтримання миру), адресована не Головному командувачу Даллеру, а Спеціальному представнику Генсека Жак Роже Бух-Бух із позначкою «Негайно» і «Тільки». У телеграмі зазначалося, що ЮНАМІР не повинна вживати жодних заходів поки не отримає чітких вказівок із штаб-квартири ООН. У новій телеграмі наступного дня повідомлялося, що будь-які дії виходитимуть за межі мандату операції із підтримання миру, виданому згідно резолюції № 872. Тому пропонувалося зустрітися із Президентом Руанди, повідомивши його про наявну в миротворців інформацію, вимагаючи отримання прямих відповідей. Президент Габярімана відкинув будь-які звинувачення на свій бік, зауваживши, що для з'ясування усіх обставин буде проведено розслідування. Із телеграми, надісланої Спеціальним представником Бух-Бух до штаб-квартири ООН 2 лютого було зрозуміло, що Президент так і не поінформував ЮНАМІР про будь-які дії, вчинені ним для спростування звинувачень у його сторону. Зміст телеграми Ромео А. Даллера від 11 січня 1994 р. членам Ради Безпеки ООН повідомлено не було.

Цікаво, що із січня 1994 р. Руанда, як тимчасовий член Ради Безпеки, була представлена на усіх її засіданнях. Тож позиція президента Хабярімана звучала у ООН набагато чіткіше, ніж твердження миротворців.

Очевидними були протиріччя між Спеціальним представником Генсека та Головним командувачем ЮНАМІР. Генералу Генрі Ан'їдого, заступнику головнокомандувача, часто доводилося виступати посередником між ними¹⁰. Проблеми управління і контролю проявлялися на всіх рівнях. Показовим був випадок, коли миротворці із Бангладеш не впустили своїх колег із Бельгії до комплексу стадіону Амахоро, де вони шукали притулку.

6 квітня сталася подія, яка дала початок майбутньому геноциду в країні. Цього дня зазнав падіння літак, на борту якого знаходився президент Руанди Ювенал Габярімана та президент Бурунді Сіпріен Нтаяміра. Усі, хто був на борту, загинули. Після цього країною поширилася хвиля етнічних чисток, спрямованих, перш за все, проти тутсі та поміркованих хуту, оскільки падіння літака було подано урядом як прямий замах з боку етнічної групи тутсі. Про розпал жорстокості в Руанді Генеральний Секретар ООН повідомив членів Ради Безпеки ООН 20 квітня 1994 р. Він зазначав, що надійні джерела свідчать про те, що вбивства здійснювалися невідконтрольними членами Президентської охорони. 7 квітня 1994 р. жертвами стали Прем'єр-Міністр Агата Увілінгіїмана та інші члени уряду, а також 10 бельгійських миротворців, що виконували свої обов'язки під прапором ООН. Вбивства скоїли солдати руандських урядових сил. Бельгія висловила готовність відкликати своїх миротворців із Руанди.

У цій ситуації Генеральний Секретар ООН пропонував на розгляд Ради Безпеки 3 альтернативних сценарії майбутніх дій:

1. Негайне і суттєве збільшення ЮНАМІР, а також посилення мандату операції для реалізації дій із примусу до миру. Своє прохання, щодо саме такого курсу дій, висловили Генеральному Секретарю Постійний представник Руанди при ООН, а також Президент Уганди.

2. Скорочення чисельності ЮНАМІР до 270 осіб, які б залишалися у Кігалі як посередники між сторонами.

3. Повне виведення ЮНАМІР¹¹.

Рада Безпеки ООН взяла на озброєння другий запропонований Генсеком ООН варіант і узаконила його Резолюцією № 913 від 21 квітня 1994 р. Таке рішення було прийняте попри те, що ООН отримувала все нові доповіді щодо масштабів конфлікту в Руанді, який абсолютно підпадав під визначення його як «геноцид». Тогочасний посол Чехії пригадав: близько 80% часу засідань РБ було присвячено питанню щодо того як вивести миротворців, 20% – як досягти припинення вогню, і жодної хвилини не виділялося для обговорення геноциду в країні¹².

У зв'язку із загостренням ситуації у Руанді Генеральний Секретар закликав Раду Безпеки переглянути рішення, прийняте Резолюцією № 912 і розглянути інші можливі сценарії, включно із силовими діями.

Активність РБ проявилася лише в оприлюдненні звернення Президента від імені усіх членів Ради, у якому зазначалося: «Рада Безпеки нагадує, що вбивства членів етнічної групи з наміром знищення такої групи загалом або частково становить злочин, що карається міжнародним правом»¹³.

Військова потуга ООН на території країни у травні 1994 р. становила лише 444 особи. Генсек запропонував РБ розглянути можливість зміни мандату ЮНАМІР для того, щоб операція змогла адекватним чином надати допомогу у здійсненні програм гуманітарних організацій. Для цього, за оцінками Генсека, потребувалося 5,5 тис. військових¹⁴. РБ ООН погодилася із зазначеними пропозиціями. Разом з тим, члени РБ закликали сторони конфлікту припинити будь-яке підбурювання до етнічної ненависті або жорстокості, особливо через засоби масової інформації. Варто зауважити, що уряд уміло використовував ЗМІ для пропаганди своєї позиції, розпалювання етнічної ворожнечі ще з 1990 р. Так, у грудні 1990 р. в газеті «Кангура» № 6, головної газети країни періоду 1990-1995 рр., були опубліковані «10 заповідей хуту», які спонукали хуту прокинутися «зараз або ніколи». Заповіді закликали хуту не одружуватися із тутсі, не вести бізнес із представниками цієї етнічної групи, шукати друзів та союзників для «справи хуту»¹⁵.

Отож, етнічна ненависть розпалювалася у ЗМІ ще задовго до заклику РБ ООН її припинити, тоді як ООН із самого початку не взяла до уваги можливостей, пропорованих друкованими виданнями та радіо.

Ситуація у Руанді набула катастрофічних обертів: за 7 тижнів було вбито від 250 тис. до 500 тис. осіб із загальної кількості – 7 млн. населення. Якщо гіпотетично співвіднести ці дані із кількістю населення інших країн, то це означало б загибель від 2 до 4 млн. жителів Франції, від 5 до 10 млн. громадян Бразилії або ж від 9 до 18 млн. мешканців США¹⁶. Доповідаючи РБ ООН Генсек зазначив, що на основі існуючих свідчень майже не було сумніву – мова йшла про геноцид.

За всіх вище описаних обставин особливу увагу привертає той факт, що ООН все ще була представлена у Руанді невеликою операцією чисельністю близько 500 осіб. Попри авторизацію збільшення операції із підтримання миру, втілити у життя ті цифри було досить складно. Відповідні звернення були направлені до більше ніж 50 країн. Тільки 14 із них внесли пропозиції щодо їхньої можливої участі в операції ООН¹⁷. За цих умов Рада Безпеки прийняла пропозицію Франції щодо проведення багатонаціональної операції, під її керівництвом, авторизованої згідно Розділу 7 Статуту ООН. 2 липня 1994 р. Франція оголосила, що Операція «Бірюзовий» встановить «зону гуманітарного захисту» у південно-західній Руанді. Операція тривала протягом липня-серпня 1994 р.

Тим часом колишній «тимчасовий уряд» втік із країни. Після того як 18 липня Патріотичний фронт Руанди односторонньо проголосив припинення вогню, 19 липня був сформований Уряд національної єдності. Ситуація у Руанді перейшла у стадію поступової стабілізації. Головною проблемою була вже не стільки військова, скільки гуманітарна катастрофа. Тож завдання операції із підтримання миру змістилися у сторону гуманітарної допомоги.

Підсумовуючи, маємо підстави констатувати, що операція допомоги ООН Руанді стала однією із найбільш невдалих місій організації за всю її історію. Однією із найважливіших причин цьому було небажання організації в особі найвпливовіших держав світу втручатися у перебіг кривавих подій у Руанді. Окрім того, наприкінці ХХ ст. ООН була переобтяжена миротворчими завданнями, які реалізовувалися стараннями миротворців у 16 операціях із підтримання миру. Деякі з них, очевидно, розглядалися як більш пріоритетні для постійних членів РБ. Так, наприклад, чисельність миротворців на території колишньої Югославії становила більше 28 тис. осіб., тоді як у період кризи у Руанді були розміщені миротворчі сили потужністю менше п'яти сотень. Однак, навіть за такої обмеженої кількості миротворців останні могли б справити набагато більший вплив на перебіг подій, якби бюро-

кратична машина ООН не перешкождала їм у цьому. Суттєвий вплив на хід мирного процесу мали події у Сомалі. Невдачі миротворців у цій країні, провал операції із примусу до миру змусив ООН, і перш за все, постійних членів РБ переглянути своє ставлення до участі у такого роду місіях.

Проте, головною проблемою у даній ситуації була невідповідність обраних методів реальному стану справ. За умов, коли у країні планомірно здійснюється геноцид, боротися із його організаторами потрібно далеко не шляхом запровадження операції із підтримання миру. На жаль, тільки ціною тисяч життів вдалося отримати урок щодо недоліків не тільки системи миротворчості, але й форм і методів діяльності ООН загалом.

¹ Report of the Secretary-General on Rwanda, S/26488, 24 September 1993 [Електронний ресурс] // ООН. – Режим доступу: <http://www.un.org/Docs/journal/asp/ws.asp?m=S/26488>. – С. 10.

² Melvern L. A People Betrayed: The Role of the West in Rwanda's Genocide. – London: Zed Books Ltd, 2000. – 277 с.

³ Power S. A Problem from Hell: America and the Age of Genocide. – New York: Perennial, 2003. – 688 с.

⁴ Barnett M. Eyewitness to a genocide: the United Nations and Rwanda. – New York: Cornell University Press, 2003. – 215 с.

⁵ Гергаєва Л.Х. Роль ООН в урегулюванні міжнародних конфліктів: (на прикладі арабсько-ізраїльського, руандійського і іракського конфліктів): автореф. дис. на соискание ученої ступені канд. політичних наук: спец. 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних відносин і глобального розвитку» / Л.Х. Гергаєва; Дипломатическа академія МІД Росії. – Москва, 2005.

⁶ Leave none to tell the story: genocide in Rwanda [Електронний ресурс] // Human Rights Watch. – Режим доступу: http://www.hrw.org/legacy/reports/1999/rwanda/Geno1-3-02.htm#P21_7273.

⁷ Melvern L. A People Betrayed: The Role of the West in Rwanda's Genocide. – London: Zed Books Ltd, 2000. – С. 86.

⁸ Report of the Independent Inquiry into the actions of the United Nations during the 1994 genocide in Rwanda, S/1999/1257 [Електронний ресурс] // ООН. – Режим доступу: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N99/395/47/IMG/N9939547.pdf?OpenElement>. – С. 32.

⁹ Des Forges Response: Rationalising Western Apathy on Rwanda // Foreign Affairs. – 2000. – 79(3). – С. 141.

¹⁰ Adebajo A. UN peacekeeping in Africa: from the Suez crisis to the Sudan conflicts. – London: Lynne Rienner Publishers, Inc, 2011. – С. 72.

¹¹ Special report of the Secretary-General on the United Nations Assistance Mission for Rwanda,

S/1994/472, 20 April 1994 [Електронний ресурс] // ООН. – Режим доступу: <http://www.un.org/Docs/journal/asp/ws.asp?m=S/1994/470>. – С. 3-4.

¹² Power S. A Problem from Hell: America and the Age of Genocide. – New York : Perennial, 2003. – С. 361.

¹³ Statement by the President of the Security Council, S/PRST/1994/21, 30 April 1994 [Електронний ресурс] // ООН. – Режим доступу: <http://www.un.org/Docs/journal/asp/ws.asp?m=S/PRST/1994/21>. – 3 с.

¹⁴ Report of the Secretary-General on the situation in Rwanda, S/1994/565, 13 May 1994 [Електронний ресурс] // ООН. – Режим доступу:

<http://www.un.org/Docs/journal/asp/ws.asp?m=S/1994/565>. – С. 5

¹⁵ Thompson A., Annan K. The Media and the Rwanda Genocide. – London: Pluto Press, 2007. – С. 280

¹⁶ Report of the Secretary-General on the situation in Rwanda, S/1994/640, 31 May 1994 [Електронний ресурс] // ООН. – Режим доступу: <http://www.un.org/Docs/journal/asp/ws.asp?m=S/1994/640>. – С. 2-3.

¹⁷ Letter dated 19 June 1994 from the Secretary-General addressed to the President of the Security Council, S/1994/728, 20 June 1994 [Електронний ресурс] // ООН. – Режим доступу: <http://www.un.org/Docs/journal/asp/ws.asp?m=S/1994/728>. – С. 2-3.